
Boekbesprekingen

Th. Holterman: **Anarchistische staatsopvatting (een paradox?)** Kluwer, Deventer, 1980, 98 blz.

Terwijl in de beeldvorming over het anarchisme de bestrijding en ontkenning van de staat gewoonlijk voorop staat, tracht Holterman in de klassieke en hedendaagse anarchistische literatuur vanuit de opvattingen over een nieuwe maatschappelijke orde de eigen positieve en substantiële ideeën over staat en recht af te leiden. Allereerst geeft hij aan, dat in het anarchisme wel degelijk staats- en rechtsopvattingen bestaan. Vervolgens ontvouwt hij de staatsopvattingen in het werk van Proudhon, Kropotkin en in de anarchosyndicalistische 'grondwetten' van Besnard en De Santillan, welke laatste hij vervolgens uitwerkt in een aantal kenmerken waaraan een 'open orde' moet voldoen.

Het ideaal daarbij is een niet-autoritaire maatschappij, een samenleving die niet op dwang en uitbuiting berust. Holterman stelt zich evenwel niet absoluut-afwijzend op tegenover de bestaande orde: voortbouwend op datgene wat al is gerealiseerd op het gebied van vrije ontplooiingsmogelijkheden voor het individu, moet worden toegewerkt naar steeds meer kleinschalige, autonome samenlevingsvormen, die in alle opzichten zelfbesturend zijn.

In de anarchistische rechtsopvatting ziet Holterman enerzijds wel regels, verplichtingen en dwang aanwezig (uitstoting uit de gemeenschap, opsluiting of zelfs de doodstraf), doch de nadruk ligt op wederzijds vertrouwen van de maatschappelijke 'verkeersdeelnemers', arbitrage, zelfregulering en toestaan veeleer dan gebieden of verbieden.

De staat, die het anarchisme voor ogen staat, wordt afwisselend aangeduid als libertaire staat, socialistische radenrepubliek, systeem van 'doe-het-zelf-politiek' of 'vrijstaat' (à la Provo), waarin een identiteit tussen geregeerden en geregeerders bestaat.

Niettemin kent het boekje enige tekortkomingen. Allereerst is het weinig overzichtelijk, moeilijk toegankelijk en soms zelfs onleesbaar. De hoofdstukken II ('staatsopvatting') en III ('anarchistische staatsopvatting') gelijken zozeer op elkaar, dat de auteur vaak noodgedwongen in herhalingen vervalt en de lezer zich afvraagt, waarom beide hoofdstukken niet tot één geheel in elkaar geschoven zijn. Hoofdstuk II behandelt alleen Proudhon wat uitgebreider – in ieder geval geeft het meer dan de paragraafaanduiding 'Proudhon en het federatieve verdragsprincipe' suggereert –, de paragraaf 'Kropotkin en politiekrecht' biedt nauwelijks meer dan de conclusie dat Kropotkin 'een' staatsopvatting gehad moet hebben, en de behandeling van Besnard en De Santillan geschiedt uiterst summier. Bovendien wordt het hoofdstuk diverse malen doorbroken met 'structuraanwijzingen', die in feite in het derde hoofdstuk hadden thuisgehoord. Hoewel het boekje weinig omvangrijk is, had een verdere bekorting aan de opbouw en helderheid ten goede kunnen komen. Ook het taalgebruik schreeuwt om verheldering en bekorting.

Tweede tekortkoming ligt in het feit, dat op een aantal punten de literatuur en de

begripsvorming, met name op politiek-sociologisch terrein, worden veronachtzaamd.

Van de literatuur over het anarchisme worden – om onopgehelderde redenen – noch Woodcock's *Anarchism* (1963), noch Boenders' *De Volle Vrijheid* (1976) noch Guérins *Het anarchisme* (1976) genoemd. Ook de anarchistische grondstelling, die de staat als instituut afwijst en die de paradox van Holtermans boek vormt, wordt niet expliciet onder ogen gezien en uitgewerkt. De – overigens overtuigend aangetoonde – conclusie, dat voor de anarchist sommige vormen van staat en politiek wel degelijk acceptabel, noodzakelijk en wenselijk zijn, blijft daarmee op gespannen voet.

Dat brengt ons op een derde probleem, de niet uitgewerkte spanningen en tegenstrijdigheden tussen de gepresenteerde stellingen. Zo is er de spanning tussen vrijheid en gelijkheid in het anarchisme: enerzijds de eis tot volledige ontplooiing van individuele menselijke vermogens zonder angst voor maatschappelijke tuchting, anderzijds de eis van een gelijke sociaal-economische uitgangspositie voor ieder individu en het verbod tegen overheersing van het ene individu door het andere, tenzij het om 'natuurlijke' (d.i. niet door instituties ondersteunde) leidinggevende vermogens gaat van morele of geestelijke aard (zie o.a. Bakunin en Kropotkin).

De houding tegenover de ongelijkheid van individuele vermogens en de ontplooiing daarvan, het a-symmetrische (ongelijke) karakter van invloeds- machts- en gezagsrelaties, de (on-)wenselijkheid van sociale controle binnen een groep en de onderlinge verplichtingen tussen de leden (volgens sommige anarchisten af te dwingen via harde sancties) – ziedaar enige belangrijke kwesties, die, als ze al worden aangeroerd, niet worden uitgewerkt of opgelost en daardoor als paradoxen (of als echte tegenstrijdigheden?) in het betoog blijven zitten. De relatie tussen meerderheid en minderheid in een politiek systeem wordt al te gemakkelijk, of zelfs naïef, afgedaan: de minderheid is beschermd door een vetorecht, door de vrijheid om zelf overeenkomsten aan te gaan, door de gelijkheid van ieder bijzonder belang, ongeacht zijn omvang (?), ofwel, doordat 'leiding, kameraadschap en ruimdenkende inschikkelijkheid de conflicten zullen overwinnen' (p. 48). De betekenis van gezag in een politiek systeem (d.i. invloed, berustend op morele aanvaarding) wordt geheel over het hoofd gezien en impliciet ontkend door 'autoriteit' als louter negatief te bestempelen – autoriteit wordt hier vermoedelijk verward met dwang of opgelegde heerschappij.

Interessant blijft Holtermans aandacht voor de eigen, kleinschalige wijze van besluitvorming, die het anarchisme bepleit. De grootschalige overheid, die tussen het individu en zijn medemensen/belangen wordt ingeschoven en die zichzelf daardoor steeds weer als noodzakelijk bewijst – de verzorgingsstaat biedt talloze voorbeelden van een dergelijke verslavede 'staats-drug' (p. 62-63) – blokkeert de zelfregulering in de samenleving via regels en aan individuen en kleine groepen van de beheersing over hun eigen belangen en hun eigen lot, vormt de kern van de anarchistische staatsopvatting – misschien is de term *autarchie* beter op zijn plaats dan *anarchie*. Over de vraag hoe reëel of hoe utopisch een dergelijke gedachte is, kan men van mening verschillen, doch het staat buiten kijf, dat zij een diepgevoeld probleem van de hedendaagse, zich democratisch noemende, maatschappij en politiek verwoordt.

B. Hoetjes

Th. P. W. M. van der Krogt: **Professionalisering en collectieve macht: een conceptueel kader**, Den Haag, VUGA, 1981, 278 blz.

In de afgelopen tien jaar is de aandacht voor de 'schaduwzijden' van professionele beroeps- groepen sterk gestegen. Hun machtspositie of hun streven naar een machtspositie en de

maatschappelijke gevolgen hiervan zijn in toenemende mate onderwerp geworden van kritische discussie en van onderzoek. Van der Krogt sluit in zijn dissertatie bij deze ontwikkeling aan. Gebruik makend van inzichten van auteurs als Mok, Johnson, Freidson en anderen tracht hij een conceptueel kader te ontwikkelen voor de studie van professionaliseringsprocessen. Professionalisering definieert hij als 'een proces waarbij leden van een beroepsgroep op collectieve wijze, vooral gebruik makend van kennismacht, trachten een collectieve machtspositie te verwerven en/of te verdedigen, met het doel de gebruiks- en ruilwaarde van het beroep te beheersen' (p. 94). Bij het ontwikkelen van een conceptueel kader vertrekt Van der Krogt vanuit een actiesociologisch perspectief, vooral gebaseerd op het symbolisch interactionisme en voorts aangevuld met elementen ontleend aan de individuele ruiltheorie en het structureel-functionalisme. 'Het gaat er allereerst om, te verklaren hoe individuele acties leiden tot ontstaan en instandhouding van professionele structuren. (...) Het accent ligt hier op het verklaren van de wijze waarop uit individuele handelingen in een objectiveringsproces collectieve handelingspatronen (sociale structuur) ontstaan, en het aangeven van de condities waaronder dit gebeurt' (p. 24).

Na zijn theoretische uitgangspunten geschetst te hebben geeft hij een overzicht van drie benaderingen van professionalisering: de kenmerkenbenadering, de functionele benadering – die hij beide afwijst – en de machts- of beheersingsbenadering. Vervolgens ontwikkelt hij zijn eigen conceptueel kader. Ter illustratie hiervan volgen twee korte, interessante case-studies over de ontwikkeling van het beroep van huisarts na 1945 en van bijstandmaatschappelijk werker. Het boek wordt afgesloten met een korte beschouwing over onderzoekbaarheid en relevantie van het ontwikkelde conceptuele kader.

Van der Krogt is er in geslaagd een boeiend en interessant boek te schrijven. Terecht pleit hij er voor om professionalisering in een breed perspectief te plaatsen, waardoor het een centrale plaats krijgt in de verklaring van aard en ontwikkeling van onze hedendaagse samenleving. Aantrekkelijk in zijn benadering zijn ook de nadruk op het dynamisch karakter van professionalisering en het toekennen van een belangrijke plaats aan het begrip macht.

Naast veel positieve punten zijn er ook enkele zwakkere aspecten aan te wijzen. Zo komt de auteur, als hij de onderzoekbaarheid van het conceptuele kader behandelt – voor een empirische wetenschap een cruciale vraag –, niet verder dan de constatering dat onderzoek 'verre van eenvoudig' is (p. 247) en dat hij niet weet of het begrippenkader in onderzoek toepasbaar is. Hier wordt de vraag naar de onderzoekbaarheid niet gesteld, maar juist ontlopen. Had de auteur zich wel systematisch rekenschap gegeven van de onderzoekbaarheid, dan zou het ontwikkelde conceptuele kader sterk aan bruikbaarheid hebben kunnen winnen. Het conceptuele kader zelf bevat ook zwakkere onderdelen. Op drie aspecten – de individuele verankering van het professionaliseringsproces, het professionaliseringsproces zelf en het machtsbegrip – zal ik hier kort ingaan.

1. Om het conceptueel kader 'individueel te verankeren' maakt Van der Krogt gebruik van ruiltheoretische en symbolisch interactionistische gezichtspunten. Hij heeft hierbij weinig oog voor de verschillen in uitgangspunten tussen deze benaderingen. In de individuele ruiltheorie, zoals die van Homans, worden sociale verschijnselen verklaard uitgaande van *gegeven individuele behoeften*, terwijl in het symbolisch interactionisme deze reductie van het sociale tot het individuele wordt afgewezen en wordt benadrukt dat gedrag bepaald wordt door (collectieve) definities van de situatie die in *interactieprocessen* tot stand komen. In de presentatie van zijn 'algemene sociologische uitgangspunten' (pp. 20-35) benadrukt Van der Krogt afwisselend beide standpunten zonder tot een duidelijke, bevredigende integratie te komen. Deze ambivalentie werkt ook door in de wijze waarop hij het conceptuele kader uitwerkt. Aan de ene kant worden individuele behoeften gepostuleerd en het

belang om de bevrediging van deze behoeften via beroepsuitoefening te handhaven of te vergroten. Aan de andere kant verwijzen de begrippen, gehanteerd om de resulterende individuele belangenbehartiging te beschrijven – als *markt-capaciteit*, *gebruikswaarde* voor de samenleving, *normatieve* macht en individuele machtsposities voortvloeiend uit *institutionalisering* en *legitiimering* –, naar interactieprocessen en institutionele kaders waarbinnen het individuele handelen plaatsvindt. De begrippen die de belangenbehartiging beschrijven, zijn *niet herleidbaar* tot de individuele behoeften/belangen zodat zich hier een 'breuk' in het conceptuele kader voordoet.

Uitgaan van de gegeven behoeften van individuele beroepsbeoefenaren lijkt me om een aantal redenen een onaantrekkelijk uitgangspunt. In de eerste plaats wordt over het hoofd gezien dat behoeften per beroep kunnen verschillen en dat ze tijdens het professionaliseringsproces kunnen veranderen. (Interessant in dit opzicht is dat bij de behandeling van segmenteringsprocessen binnen beroepsgroepen (pp. 120-121) enerzijds objectieve omstandigheden, anderzijds verschillen in percepties als oorzaken worden genoemd. Individuele behoeften spelen in het ontstaan van deze (her)nieuw(d)e professionaliseringsprocessen volgens Van der Krogt kennelijk geen rol.) In de tweede plaats wordt geen aandacht besteed aan het feit dat individuele beroepsbeoefenaren andere behoeften hebben dan 'politieke entrepreneurs' die professionaliseringsprocessen op gang brengen. Spelen tenslotte de individuele behoeften van beroepsbeoefenaren – met name bij het ontstaan van professionaliseringsprocessen – wel altijd een grote rol? De case study van Van der Krogt over de bijstandsdsmaatschappelijk werker – en dit geval staat niet op zichzelf – laat zien dat buitenstaanders het proces in de *beginfase bevordert en gestimuleerd hebben*. (Dit zou er op kunnen wijzen dat 'professionele behoeften' zich inderdaad tijdens het proces van beroepsvorming ontwikkelen.) Dit alles betekent dat de relatie tussen individuele behoeften en belangen en het professionaliseringsproces minder direct en ongecompliceerd is dan Van der Krogt schijnt te menen.

2. Van der Krogt benadrukt zeer sterk het *proces* karakter van professionalisering en besteedt daardoor geen aandacht aan de – uiteraard altijd tijdelijke – uitkomsten van specifieke collectieve acties. Niet alleen beïnvloeden deze uitkomsten rechtstreeks het verdere verloop van het professionaliseringsproces, maar ook treden allerlei onbedoelde gevolgen op die hun uitwerking hebben op het 'maatschappelijk krachtenveld' waarbinnen het professionaliseringsproces plaatsvindt en zo indirect op dat proces terugslaan. Door het accentueren van het professionaliseringsproces, waarin de bewust en rationeel handelende actor centraal staat, dreigen met name de onbedoelde gevolgen van professionalisering en het 'maatschappelijk krachtenveld' dat aan het handelen grote beperkingen oplegt, te zeer uit het *gezichtsveld te verdwijnen*.

3. Tenslotte kunnen vraagtekens geplaatst worden bij de wijze waarop Van der Krogt het machtsbegrip hanteert. Van der Krogt ziet macht kennelijk vooral als een eigenschap, als het bezit van een actor: machtsbronnen leiden tot een machtspositie (over hoe deze overgang verloopt is Van der Krogt overigens weinig duidelijk, zie p. 112 en p. 121), van waaruit invloed op beslissingen uitgeoefend kan worden. Opvallend is dat hij nauwelijks oog heeft voor het *relationele* aspect van macht. In een machtsrelatie geven de eigen machtsbronnen niet zonder meer de doorslag, maar spelen ook de machtsbronnen van de tegenpartij het strategisch gedrag van de partijen ten opzichte van elkaar een grote rol. Zo hebben bij voorbeeld de huisartsen in Nederland na 1945 hun inkomenspositie niet zozeer weten te verbeteren op basis van hun deskundigheid of normatieve macht (hun 'machtsbronnen'), maar is hun verbeterde inkomenspositie veeleer het gevolg van het ontbreken van voldoende 'countervailing power' bij de Ziekenfondsen en de onwil van de overheid om in te grijpen.¹ Nadruk op het relationeel karakter van macht maakt het bovendien mogelijk

om een meer gedifferentieerd beeld te verkrijgen van de macht van een bepaalde (collectieve) actor, aangezien het ons steeds dwingt om te vragen: macht ten opzichte van wie? Te weinig nadruk krijgt ook het feit dat het bij macht uiteindelijk gaat om 'iets gedaan te krijgen'. Aandacht voor 'teweeggebrachte effecten of veranderingen' had het mogelijk gemaakt om via het machtsbegrip het 'maatschappelijk krachtenveld' beter in het conceptuele schema te integreren.

Uit de voorgaande kritiekpunten blijkt dat in het conceptuele kader dat Van der Krogt voor de bestudering van het professionaliseringsproces ontwikkelt, vooral het institutionele kader waarbinnen professionalisering plaatsvindt, onvoldoende aandacht krijgt. Voorts is het begrippenkader op een aantal punten nog weinig uitgewerkt. Als geheel kan het gepresenteerde kader mij dan ook niet overtuigen. Dit neemt overigens niet weg dat ik toch veel waardering heb voor de poging van Van der Krogt om tot een veelomvattende en coherent begrippenkader te komen. Het boek bevat waardevolle beschouwingen en prikkelend het nadenken over professionalisering. Het is de moeite van het lezen dan ook beslist waard.

H. van Goor

Noot:

1. C. M. Ijsbrandy, *De inkomensontwikkeling van huisartsen: 1947-1976. De voordelen van een vrij beroep* (Leiden: Centrum voor Onderzoek van Maatschappelijke Tegenstellingen 1980); zie ook J. E. Ellemers, *Kosten van gezondheidszorg als keuze- en machtsprobleem*, in: *Het kostenvraagstuk van de gezondheidszorg* (Lochem: De Tijdstroom 1973), pp. 7-35.

The Annual Review of the Social Sciences of Religion. Volume 3/1979 en Volume 4/1980, Mouton Publishers, The Hague, The Netherlands, 236 en 289 blz.

In 1977 verscheen de eerste aflevering van *The Annual Review of the Social Sciences of Religion*. In de redactionele inleiding werd het internationale en interdisciplinaire karakter van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek van de religie voor de doelstelling van dit tijdschrift beklemtoond. In de redactionele inleiding van de derde aflevering/1979 wordt geponereerd, dat de *Annual Review* als 'arrived' kan worden beschouwd. De doelstelling is genoegzaam bekend en aanvaard. Daarom acht de redactie enige inleiding voor de volgende jaargangen overbodig. De vierde aflevering/1980 valt dan ook met deur, in casu de verschillende bijdragen in huis. In deze aflevering zijn wel personalia van de auteurs opgenomen, die in de voorgaande jaargangen ontbreken.

In aflevering 3/1979 wordt geschreven over nieuwe religieuze groeperingen, die ook in voorgaande afleveringen ter sprake komen. In zijn bijdrage 'Politics and Anti-Cult Movement' onderzoekt James A. Beckford de sociale positie en waardering van moderne religieuze groeperingen in de spanning van verschillende taalvelden, met name van de 'man in the street', de socioloog en de jurist, die ondanks ingrijpende verschillen algemeen democratische presupposities niet te buiten gaan. In zijn bijdrage 'The Elementary Forms of the New Religious Life' tracht Roy Wallis de verschillende doeleinden, organisatievormen en levensstijlen van nieuwe religieuze groeperingen te verklaren vanuit hun houding tegenover de samenleving, met name verwerping, bevestiging of aanpassing van, respectievelijk aan de samenleving.

In aflevering 4/1980 komen huidige religieuze groeperingen opnieuw aan de orde. Jac-

ques Zylberberg (Canada) en Jean-Paul Montminy (Canada) analyseren in hun bijdrage 'Reproduction socio-politique et production symbolique: engagement et désengagement des charismatiques catholiques québécois' de katholieke charismatische vernieuwingsbewegingen in de Canadese provincie Québec, met name in hun verhouding tot kerk en staat, waardoor religieuze vernieuwingsbewegingen verschillend kunnen worden beoordeeld en gewaardeerd. In zijn bijdrage 'The Religious Sect as a Cognitive System' gaat J. F. G. Shearmur (UK/Scotland) na, hoe en in hoeverre denken en doen van sekteleiden door hun religieuze participatie worden beïnvloed. Zijn analyse kan daarom ook als een bijdrage tot de kennissociologie worden beschouwd. Ernest R. Sandeen (USA) test in zijn bijdrage 'The 'Little Tradition' and the Form of Modern Millenarianism' enkele hedendaagse chiliastische bewegingen op de verhouding van 'Little' en 'Great' Tradition (Robert Redfield), die door de opkomst van de industrieel-urbane samenleving zulke ingrijpende veranderingen heeft ondergaan. James T. Richardson (USA) en M. T. V. Reidy (New Zealand) vergelijken de huidige Pinksterbeweging en de Jezusbeweging, waarbij zij verschillen en overeenkomsten, en vormen van separatisme en fusie nagaan. Hun onderzoek is getiteld: 'Form en Fluidity in Two Contemporary Glossolalic Movements'.

In aflevering 4/1980 komt ook de secularisatie aan de orde, evenals in aflevering 3/1979. In zijn bijdrage 'Secular Constraints on Religious Language' analyseert Richard K. Fenn (USA) de secularisatie als transformatie van religieuze in seculiere taal, en de sociale context waarin deze transformatie plaats vindt. Rodney Stark (USA) en William Sims Bainbridge (USA) beschrijven in hun bijdrage 'Secularization, Revival and Cult Formation' secularisatie als een religieus regeneratieproces, dat nieuwe religieuze groeperingen voortbrengt, die wellicht de gevestigde, institutionele religies zullen domineren. In de eerste bijdrage van aflevering 3/1979 'General Tendencies and Historical Filters' vergelijkt David Martin verschillende secularisatiepatronen vanuit historisch perspectief in Europese en Amerikaanse landen. De rationalisering van het menselijk lichaam moet ook als een aspect van secularisatie worden beschouwd. Dit inzicht is te vinden in het opstel van Bryan S. Turner (UK, Scotland) 'The Body and Religion: Toward an Alliance of Medical Sociology and Sociology of Religion', in aflevering 4/1980.

In de laatstgenoemde aflevering presenteert N. Kokosalakis (UK) een theoretische verhandeling over 'Symbolism and Modern Society', waarbij ook nieuwe religieuze bewegingen ter sprake komen. Van theoretische aard is ook de bijdrage van Gustavo Guizzardi 'Pour une sociologie politique de la religion' in aflevering 3/1979, waarin de auteur religie als een door religieuze specialisten geconstrueerd en gecontroleerd produkt beschouwt, los van anthropologische, psychologische en functionele definities van religie. In dezelfde aflevering bespreekt Eileen Barker in haar bijdrage 'Thus Spake the Scientist: A Comparative Account of the New Priesthood and its Organisational Bases' de behoefte van religieuze groeperingen aan wetenschappelijke legitimering, waarbij zij een zestal typen betreffende de waardering van de Bijbel onderscheidt. Aan deze bijdrage gaat een tweetal studies over religieuze orden vooraf, van Tomas M. Cannon S. J., 'The Religious Order in American Catholicism', en Hermann Punsmann', Probleme einer 'soziologischen Thematisierung religiöser Orden'. Deze aflevering besluit met een onderzoek van de Nederlandse cultureel anthropoloog Niek Miedema 'The Orthodox Protestants in the Netherlands and Enforced Marriage', dat de wens tot vergelijking met andere gesloten groeperingen oproept. De enige niet-sociologische bijdrage is van de hand van de Belgische godsdienst-psycholoog Antoine Vergote 'Religion After the Critique of Psychoanalysis' in aflevering 4/1980. Het thema Psychoanalyse en Godsdienst kwam ook in de tweede jaargang van *The Annual Review* aan de orde.

De genoemde bijdragen kan men min of meer in overeenstemming met de doelstelling

van dit jaarlijkse tijdschrift achten. Overzicht en motivering in verband met deze doelstelling ontbreken echter. De redactie acht dit – zoals gezegd – voortaan onnodig. Moet er niettemin niet – zo kan men vragen – een meerjarig redactioneel programma komen, waarin te publiceren bijdragen worden gemotiveerd en geordend? Anders gezegd: kan een jaarlijkse publikatie als deze niet fungeren als kritisch volger en trendsetter in het geclaimde studiegebied? Deze vraag klemt temeer, nu de sociaal wetenschappelijke interesse door het verval van de kerkelijke institutionele religie meer en meer uitgaat naar de religie als algemeen sociaal verschijnsel. Een belangrijk probleem voor de sociaal-wetenschappelijke analyse van de religie is dan, hoe, waar en wanneer deze in de samenleving van mensen wordt geïndiceerd en hoe deze indicaties in de samenleving functioneren. Belangrijke taak is dan deze indicaties in verschillende samenlevingssectoren op te sporen en functioneel te analyseren, waarbij ook de kerkelijk georganiseerde religie aan de orde komt. In dit verband is de analyse van de taal in verschillende samenlevingssectoren van groot belang. Daarom vormt het thema Sociolinguïstiek en Religie een ontwikkelingslijn voor de sociale godsdienstwetenschap in de komende jaren. Dit blijkt duidelijk uit de bijdragen van Beckford, Fenn en Shearmur. Deze vingerwijzing houdt geen achterstelling van andere bijdragen in. Alle bijdragen voldoen aan wetenschappelijke eisen en zijn de moeite van het lezen waard. Het redactionele beleid is voor verbetering vatbaar. Wellicht kan in dit verband ook aandacht worden besteed aan de samenstelling van de redactie, die geheel uit sociologen bestaat.

P. Vrijhof

M. Pieterse (red.): Het technisch labyrint. Een maatschappijgeschiedenis van drie industriële revoluties. Meppel/Amsterdam, Boom, 1981, 376 blz.

Dit is een boek met grote verdiensten en minstens even grote tekortkomingen. Wat er, vanuit het gezichtspunt van de techniekhistoricus, bovenal in te waarden is, vloeit rechtstreeks voort uit de opzet van het boek: het is niet de zoveelste opsomming van opeenvolgende technische vondsten en verbeteringen, maar beziet deze in maatschappelijk verband, onderzoekt voortdurend zowel de maatschappelijke context als het maatschappelijk effect van de vooruitgang van de techniek in de gekozen periode. Alszodanig is het boek stellig niet uniek, maar zeker binnen Nederland is een dergelijke ruim opgezette poging om het terrein van de geschiedenis van apparaten en industrieën te overschrijden bij mijn weten nog niet eerder gedaan. Te waarden is bovendien het uitgangspunt van de maatschappelijke breuk, door de eerste Industriële Revolutie veroorzaakt. In het bijzonder historici hebben nogal eens de neiging om, geconfronteerd met de meest revolutionaire gebeurtenissen, toch vooral naar elementen van continuïteit te gaan zoeken; een streven waar natuurlijk niets op tegen is zolang het dominerende feit van de grote, alles doortrekkende vernieuwing er maar niet door uit het zicht raakt. En dat het, zeker bij de eerste Industriële Revolutie, om een breuk zonder weerga in de geschiedenis van West-Europa ging, daaraan wordt in dit boek geen twijfel gelaten.

Te waarden valt voorts de moed, vereist om een zo geweldig omvangrijke en gemakkelijk in het oeverloze uitlopende stof in een kleine 300 pagina's tekst samen te vatten. Dat daarbij in hoofdzaak op secundaire literatuur wordt voortgebouwd kan geen bezwaar zijn: dat is het lot van iedere poging tot synthese, een genre waarvan alleen de beroepspeuteraar de relatieve verdiensten, ja de noodzaak niet vermagen te zien. Om tot de gewenste synthese te komen is door de elf auteurs drastisch geselecteerd, op grond van duidelijk aangekondigde en onderbouwde vraagstellingen, ideaaltyperingen en ordeningsprincipes. Uitgegaan

wordt van een in de techniekgeschiedschrijving vaker aan te treffen onderscheid tussen drie industriële revoluties. De eerste (ca. 1770-1830) was gegrondvest op een in hoofdzaak empirisch aangevatte techniek, met stoom (naast waterkracht) als primaire energiebron. De tweede, gesitueerd tussen ca 1875 en 1914, wordt gekenmerkt geacht door een begin van technische verwerking van natuurwetenschappelijk onderzoek, in het bijzonder op de gebieden van de elektriciteit en van de chemische technologie. De derde vindt haar oorsprong in de Tweede Wereldoorlog; typerend is hier het geheel vervlochten raken van wetenschap en techniek, met aanzetten tot een complete automatisering van hele productieprocessen als één der resultaten. Deze drie revoluties worden niet als chronologisch geheel, maar als drie discrete episoden gepresenteerd, waarbij dan steeds een geografisch beperkt gebied als voorbeeld dient: voor de eerste Industriële Revolutie uiteraard Engeland, voor de tweede Duitsland en de Verenigde Staten, voor de derde de Verenigde Staten alleen. Per episode vindt dan nog eens een driedeling plaats, waarbij steeds achtereenvolgens het 'procesniveau' bekeken wordt (een beperkt aantal technologische kernvernieuwingen als de stoommachine, de staalproductie, de computer), de effecten daarvan op de arbeid in de ruimste zin, en tenslotte een aantal als 'legitimeringen' aangeduide theorieën en ideologieën.

Het allermerkwaardigste van dit boek is nu, hoe een ogenschijnlijk zo doordachte compositie, een zo systematisch opgezette ordening van het materiaal op zo'n wonderlijk ratjetoe heeft kunnen uitlopen. De systematiek, die in het eerste deel nog garant staat voor een zekere overzichtelijkheid, onttaardt tenslotte in een chaotisch aanraken van weetjes op zo uiteenlopende terreinen als – ik doe maar een losse greep –: het Taylorstelsel, science fiction, Packards *Hidden Persuaders*, Roosevelt's stijl van regeren, de basis-ideeën van de cybernetica, SALT II, enzoverder, enzovoorts. 'All this and heaven too!' zou de uitgeputte lezer aan het eind gekomen willen uitroepen, ware het niet dat hij inmiddels had begrepen dat 'heaven' slechts tot de legitimeringen behoort die een heersende klasse ontworpen heeft om het grauw eronder te houden! En had men bij deze eindeloze opsomming dan nog maar het gevoel dat er iets werkelijk kernachtig treffends over werd gezegd; maar in feite weerspiegelen door de bank genomen de gemaakte opmerkingen veeleer een modieus soort HP-visie op Amerika, een mengsel van geïmponeerdheid, angst en vooringenomen bekrompenheid, getuige bij voorbeeld een zo onsterfelijk naïef zinnetje als dat op p. 312 over de Amerikaanse vakbeweging die "in de Verenigde Staten [fungeert] binnen de marges van een altijd nog kapitalistisch bestel".

Is het vooral dit derde deel dat doortrokken is van de klaarblijkelijke wens van de auteurs geen modieus stokpaardje onbereden te laten, voor het hele boek kenmerkend is de dogmatische inslag ervan. De 'maatschappijgeschiedenis' uit de titel blijkt op een wat versimpeld Marxisme neer te komen waarin sociale-groepsvorming uitsluitend wordt gezien vanuit het perspectief van de materiële behoeftebevrediging, waarin de maatschappij a priori als disharmonisch wordt opgevat, en sociale doctrines er primair van worden verdacht, verhalde legitimeringen van de ongelijkheid te zijn. Het is mede hierdoor dat de aan die 'legitimeringen' gewijde hoofdstukken tot de zwakste van het boek behoren. Het verband tussen de behandelde theorieën en de ermee corresponderend geachte ontwikkelingen in de techniek wordt trouwens ook snel duisterder. Het is nog wel verhelderend het Utilitarisme besproken te zien als uitvloeisel van het rendementsdenken dat aan de eerste Industriële Revolutie inherent was (al is dat natuurlijk lang niet het enige, of zelfs maar het meest voor de hand liggende gezichtspunt van waaruit Bentham c.s. te begrijpen zijn), maar wat bijvoorbeeld science fiction of systeemtheorie in het verband van het boek nog anders zijn dan stokpaardjes van de auteurs in kwestie blijft tamelijk onduidelijk. Een uitgangspunt van het boek dat, anders dan dat van de maatschappijgeschiedenis, nergens als zodanig aan

de orde wordt gesteld, al is het hele boek ervan doortrokken, is de houding die tegenover de techniek wordt ingenomen. Terecht schrijft W. Otterspeer in de NRC (20-3-1982): "Waar mogelijk wordt de klemtoon gelegd op de totalitaire, verslavende werking van de techniek"; de vooruitgang wordt consequent als regressie opgevat. Dat al die nieuwe produktie-technieken massale hoeveelheden nieuwe produkten opleveren wordt uiteraard niet ontkend, maar nergens in zijn ongehoorde sociale gevolgen beschreven. Dat dankzij de techniek ziekten zijn uitgeroeid, in de Westelijke wereld echte armoede tot een marginaal verschijnsel is geworden, het dagelijks leven van de gemiddelde mens in het Westen een comfort heeft gekregen dat vroeger op zijn best voor een minieme bovenlaag met stoeten bedienden was weggelegd: men zal het uit deze 'maatschappijgeschiedenis' niet gewaar worden. Zeker klinkt er hier en daar een zekere bewondering door voor bijzonder inventieve technici, maar de algemene geest van het boek is er één van wat in het taaltje van de auteurs ongetwijfeld 'techniekvijandigheid' zou zijn genoemd.

Dat brengt me op het chapter van het taalgebruik. Wie ooit als eindredacteur van een bundel is opgetreden kan niet dan het grootste respect hebben voor de prestatie van Maarten Pieterse, de schrijfsels van elf auteurs zo te hebben herschreven dat het boek inderdaad stylistisch een eenheid is geworden. Maar helaas: die stijl is barbaars. "In dit futurologisch boek [*Grenzen aan de groei*] liet Meadows c.s. zien, dat ultrastabilisering en feedback ook aan normen en doelen kunnen worden verbonden, die niet rechtlijnig volgen uit groei-gretige bestaande machtsverhoudingen of machine-fetisjisme" (p. 329). Van dergelijke stijlbloempjes, Amerikanismen zogoed als Germanistische woord-opeenstapelingen, wemelt het boek. Om nog maar te zwijgen van elementaire taalfouten als verkeerd gekozen voorzetsels, of enkelvoudige gezegden gekoppeld aan meervoudige onderwerpen (alleen al op de eerste pagina tekst horen bij colleges een dictaat, en maken het succes van plaatjes iets anders niet goed). En nu we toch over onnauwkeurigheden bezig zijn: ook op historisch terrein is dit boek daar allesbehalve vrij van. Nu zou het niet erg fair zijn, bij een als poging tot synthese gepresenteerd werk als dit de feitelijke missers eens breed uit te gaan meten. Vanzelfsprekend zijn die er; maar dat is niet het ergste. Waar het om gaat is dat klaarblijkelijk onvoldoende systematische voorzorgen zijn genomen om onnauwkeurigheden en vergissingen te voorkomen of tijdig te onderkennen. Symptomatisch daarvoor is het gergelde citeren uit de tweede hand; ook het feit dat de naam van Nederlands grootste wetenschapsman consequent op zijn Engels als 'Huyghens' wordt gespeld wijst op een verwaarlozen van de primaire bronnen ten gunste van secundaire en tertiaire literatuur in een mate die voor een historisch werk eigenlijk niet te verantwoorden is. Het feit dat van de elf auteurs de historici een kleine minderheid uitmaken is daar ongetwijfeld mede debet aan.

Diezelfde omstandigheid heeft trouwens nog veel ingrijpender gevolgen gehad. Dé grote *pitfall* bij de geschiedschrijving van zozeer door vooruitgang gekenmerkte menselijke activiteiten als wetenschap en techniek is het, naar die vooruitgang toe te schrijven, zich exclusief te richten op wat inderdaad succes heeft gehad. Zo wordt bijvoorbeeld wél op p. 116 een treffende observatie van de historicus Hobsbawm aangehaald, dat pas het spoor-wegtijdperk de industrialisatie van Europa tot een onomkeerbaar proces heeft gemaakt, maar toch wordt rustig Adam Smith gekritiseerd omdat hij het blijvend effect van de eerste Industriële Revolutie niet gezien heeft. Als Hobsbawm gelijk heeft, pleit dit tekort vóór, niet tegen Smith' inzicht. En, meer algemeen gesproken, men treft op tal van plaatsen in het boek, vooral waar het de ontwikkeling van de techniek in engere zin betreft, de voorstelling van een rechtlijnig proces van vooruitgang aan. Waarbij dan, zoals al gesignaleerd, die vooruitgang even consequent negatief wordt gewaardeerd.

Het wordt tijd de balans op te maken. Positief, ik zei het reeds, is bovenal dat hier een poging is gedaan de geschiedenis van de techniek (althans drie fundamentele episodes

daaruit) ruim op te vatten door haar te behandelen als motor in een maatschappelijk proces van veel wijder strekking dan inventie en constructie van technische apparaten op zichzelf. Helaas echter is veel van de verdienste van deze opzet al bij voorbaat ongedaan gemaakt door het verschijnen, in 1978, van een boek dat de auteurs nergens in hun literatuurlijsten vermelden: het grotendeels door de techniekhistoricus Bertrand Gille volgeschreven, encyclopedische *Histoire des Techniques*. Dit boek van 1500 pagina's wordt gekenmerkt door een even ruime aanpak van de techniekgeschiedenis, maar dan veel evenwichtiger uitgewerkt, vanuit een groter vakdeskundigheid, meer vertrouwdheid met de bronnen, een minder vooringenomen en dogmatische instelling, en bovenal een inspirerende visie op de wijze waarop het ene conglomeraat van technische verworvenheden al dan niet tot het ontstaan van een nieuw 'technisch systeem' op hoger niveau aanleiding geeft. Vergeleken daarmee verliezen de ambities van *Het technisch labrynt* veel van hun aantrekkelijkheid, en de gesignaleerde tekortkomingen dragen dan het hunne ertoe bij, grote voorzichtigheid te betrachten bij het lezen ervan. Blijft de rijkdom aan fraaie, goed gekozen en gedocumenteerde plaatjes; voor het overige zij *Het technisch labrynt* 'voor rijpere lezers voorbehouden'.

H. F. Cohen

J. J. J. van Dijck (red.): **Beheersing van sociale ontwikkelingen. Naar een sociaal ondernemingsbeleid.** Leiden, Antwerpen, Stenfert Kroese, 1981, 223 blz.

Een bundel over beheersing van sociale ontwikkelingen uitbrengen is geen geringe opgave; niettemin is Van Dijck ten dele in deze opzet geslaagd. Van Dijcks eigen bijdragen dragen het sterkst visie uit en zijn ordenend voor dit boekwerk. In zijn inleidende betoog stelt hij al onmiddellijk dat sociaal ondernemingsbeleid steeds meer gespreid ligt en zal komen te liggen, over een veelheid van posities naast de ondernemingsleiding: OR, bedrijvenwerk, sociale functie, overheden, vakbonden e.a. Vervolgens schetst hij enige contouren en een viertal 'Sociale Probleemvelden': behoud en verdeling van werkgelegenheid; verdeling van inkomen en sociale zekerheid; organisatie en kwaliteit van de arbeid; en ontwikkeling van machtsstructuren, vooral rond besluitvorming over strategische ondernemingsaangelegenheden. De echte problemen zijn dus groter dan de oude refreinen van sociologen over taakverruiming en democratisering: een verhelderende stellingname.

In deel I van het boek, Theoretische Kaders, begint van Dijck met een abstract betoog over beheersing, denkmodellen over beleid en scenario's. Interessant is dat hij het verschijnsel van 'overvraging van beleid' aanstipt: die partijen die tezamen en tegen elkaar in, zoveel wensen en vermeende rechten hebben als in geen 25 jaar realiseerbaar is. Voortbordurend op de sociale probleemvelden wordt vervolgens duidelijk dat sociaal beleid niet uitsluitend is te bezien als verbijzonderde sector in het ondernemingsbeleid. Veel realistische inzichten kan ontstaan wanneer men de sociale facetten van het totale ondernemingsbeleid tracht te benoemen. Kernproblemen dus waaraan niet alleen personeelzaken maar ook alle andere partijen hebben bij te dragen. Hij somt deze facetten op p. 36 op, een nuttige belichting van het onderwerp sociaal beleid.

Vervolgens schetst Mok met engagement enkele sociale ontwikkelingen in de wereld van de arbeid. Daarbij schrijft hij in feite over de sociologische onbalans tussen prestatie van groepen werknemers en de achterblijvende tegenprestatie van organisaties. Mok is somber over de therapieën voor de sociale problemen – maar wellicht zijn de huidige instrumenten ook niet geschikt voor die problemen? Daarmee keren we terug bij van Dijcks probleemstel-

ling voor de bundel als geheel: gegeven de grote sociale probleemvelden, dient aangegeven te worden welk patrón van posities der betrokkenen, en welke bundel van beleidsinstrumenten aanwezig zijn. De beide samenvatters Van Dijk en Van Zuthem geven dan helaas geen verdere invulling of gewicht van bepaalde posities of instrumenten, behorend bij specifieke probleemvelden; ze stellen de klemmende vraag maar gaan er nauwelijks op in.

Sommige van de overige auteurs in deel II: Beleidsposities en instrumenten, raken zelfs de thema's 'sociaal beleid' of 'problemen van de jaren '80' nauwelijks aan: de bijdragen van v.d. Berg, Wissema en De Jongh zijn in deze minimaal. Wissema brengt zelfs een holklinkend verhaal over procedures van strategisch management voor de ondernemingsleiding – over integratie met iets als sociaal beleid, over andere partijen geen woord. Klep laat het bij de visie van werkgevers op de huidige krachtsverhoudingen en dilemma's.

Vier bijdragen zijn afzonderlijk maar ook binnen deze bundel, zeker lezenswaardig. Van Vliet schetst de kans op beïnvloeding van sociaal beleid voor het bedrijvenwerk en werknemersvertegenwoordiging, met name de problematiek rond personeelsfunctie en werkgelegenheid. Boering beschrijft de feitelijke kans op beleidsinvloed van personeelzaken, traditioneel als sector gezien. Een somber beeld van regressie: 'in de jaren '80 moeten we maar weer gewoon doen'. Buitendam geeft zijn onderzoek naar personeelsafdelingen weer, en voorspelt een meer strategische positie voor personeelzaken en de noodzaak van nieuwe activiteiten op het gebied van collectieve betrekkingen. Honee behandelt vooral het vraagstuk van de machtsstructuren rond de onderneming met een bericht over de benoeming van de Raad van Commissarissen, vooral in de vele kleine vennootschappen.

Het boek wordt tenslotte door van Zuthem uitgeleid met de these van 'centrifugering' van sociaal beleid: deelnemers en posities vertonen gebrek aan onderlinge coördinatie en raken steeds meer gepolariseerd. Samenvattend, door de afzonderlijke bijdragen van auteurs en redacteur is deze bundel lang niet slecht al laat het 'beheersing van sociale ontwikkelingen' als onderwerp toch over aan... de schrijvers van de jaren '80.

W. T. M. Koot

Jurjen Wiersma: Revolutie in de Criminologie? Theologisch-ethisch Onderzoek. Panholzer, Amsterdam, 1981, 207 blz.

'Theologisch-Ethisch Onderzoek', zo luidt de ondertitel van het boek 'Revolutie in de Criminologie?', waarmee Jurjen Wiersma vorig jaar tot doctor in de Godgeleerdheid promoveerde. Niet God, maar de eveneens vrijwel op wachtgeld gestelde criminoloog Buikhuisen staat in het boek centraal. Wiersma probeert tot een ethisch gefundeerd oordeel te komen over Buikhuisens fel bestreden bio-sociale perspectief en vast te stellen wat er van terecht 'behoort' te komen (p. 9).

De globale opzet van het boek is wel duidelijk. De auteur geeft zijn probleemstelling weer (Revolutie in de criminologie?), geeft blijk van criminologische en socio-biologische kennis, gaat in op de discussies in de pers en het wereldje van Nederlandse criminologen en geeft enige visies op wetenschapsbeoefening in het algemeen. Tenslotte worden ethische oordelen gegeven over de plannen en wordt de vraag of Buikhuisen iets met een revolutie in de criminologie te maken heeft, behandeld.

De weergave van de verwoede discussies in dag- en weekbladen is zeer volledig. Duidelijk laat hij zien hoe journalisten en zelfs collega-criminologen klakkeloos overnamen wat het reclasseringsblad 'KRI' in een primeur over Buikhuisen schreef. En terecht wijst hij erop dat Buikhuisen in het geheel niet terug grijpt op Lombroso met schedelmetingen en hersenon-

derzoeken. Zijn bio-sociale aanpak heeft zelfs nauwelijks raakpunten met de orthodoxe sociobiologie en is, zoals ook Wiersma laat zien, in de kern van psycho-fysiologische aard. Dat Buikhuisen echter sterk de nadruk legt op individuele factoren en daarmee onfrisse geesten de kans geeft hun veroordelen over delinquenten als wetenschappelijk aange-toond te beschouwen, wordt door Wiersma wel heel gemakkelijk van de hand gewezen. Buikhuisen heeft gezegd zich van deze gevaren wel degelijk bewust te zijn, en daarmee is voor Wiersma de kous af.

Hij beschrijft niet alleen de ongenuanceerde stemmingmakerij. Hij wil ook de ethische en wetenschappelijke discussies rond Buikhuisen op een hoger plan brengen. Ik geloof niet dat hij daarin geslaagd is. Allereerst al niet omdat zijn betoog zeer moeilijk toegankelijk is. Hij schrijft zulk erbarmelijk Nederlands en formuleert zo onzorgvuldig, dat heel vaak maar graden moet worden wat hij bedoelt. De volgende zin typeert zijn schrijfstijl: 'De probleemstelling zal zo openzakelijk geëxploreerd moeten worden, dat de penetratie door een probleemoplossing mogelijk is' (p. 19). Dergelijke taal begrijp ik niet. Het boek staat er helaas vol mee.

Maar ook datgene wat mij desondanks duidelijk is geworden, mist overtuigingskracht. Zo stelt Wiersma met nadruk dat hij in navolging van de theoloog Strijd 'Theologie bij de tijd' wil beoefenen, waaronder een interdisciplinaire aanpak met een 'Marxistische Vorverstandnis' verstaan moet worden. Over de inhoud van deze voorkennis deelt hij maar heel summier wat mee. Er lijkt weinig meer mee bedoeld te worden dan oog hebben voor de materiële werkelijkheid en voor bestaande sociale structuren, die veranderd moeten worden.

Een interdisciplinaire aanpak betekent bij Wiersma *niet* een samenwerking tussen geschoolde onderzoekers uit verschillende wetenschapsgebieden, maar de vereniging in één persoon van kennis uit een groot aantal disciplines. Een come-back van de antieke geleerde als het ware. Daartoe heeft hij zich 'verdiept' in psychologie, criminologie, biologie, socio-biologie, strafrechtsgeleerdheid, sociologie en wetenschapsfilosofie. Als socioloog, die criminologie beoefent, meen ik dat deze arbeid hem in ieder geval op het terrein van criminologie zeer eenzijdige, en op het gebied van sociologie tevens zeer magere kennis heeft opgeleverd. Wat criminologie betreft heeft hij zich vrijwel geheel beperkt tot Nederlandse criminologen (veelal juristen). Op sociologisch terrein nam hij kennis van enkele auteurs uit de Frankfurter Schule en van een enkele inleiding (De Jager). Waarschijnlijk hierdoor heeft hij met name geen recht kunnen doen aan de sociologische kritiek op Buikhuisen. Dat de reikwijdte van Buikhuisens onderzoek maar zeer beperkt is omdat de sociologische problemen rond het begrip crimineel gedrag erin verwaarloosd worden, gaat geheel aan Wiersma voorbij: crimineel gedrag is crimineel gedrag. Verder neemt hij zonder enige kritiek de formule van Buikhuisen over, waarin crimineel gedrag een functie van situationele en persoonlijkheidsfactoren is: $C_t = (P_i + S_i)$. Het onsociologische 'homoclausus'-beeld van mensen die als kant en klare persoonlijkheden in de wereld staan, de situatie in ogenschouw nemen en vervolgens tot handelen overgaan, komt in deze formule wel erg duidelijk naar voren. Wiersma heeft er geen enkele moeite mee. Criminologen als Dessaur, Schuyt en Leuw, die gedegen kritiek hebben geleverd op het reductionistische mensbeeld van Buikhuisen, worden door hem nauwelijks begrepen. Dat in alle wetenschappen de werkelijkheid gereduceerd wordt, is in ieder geval een van onbegrip getuigende doodoener (p. 70).

Aan de ethische oordelen die Wiersma tenslotte geeft, kan hij zich bepaald geen buil vallen. Hij laat de oordelen afhangen van toekomstige ontwikkelingen. Hij meent dat de plannen van Buikhuisen zowel repressief als emancipatoir kunnen uitpakken. Als dat gebeurt wat critici vrezen, zijn de plannen repressief. Als Buikhuisen zich daarentegen ook

wat 'Marxistische Vorverständnis' eigen maakt, kunnen delinquenten er nog veel emancipatoir voordeel van hebben. Dat Buikhuisen wel eens over 'heel de mens' en 'een beetje meer geluk' gesproken heeft, schijnt Wiersma goede hoop te geven. Pas als Buikhuisen de emancipatoire weg inslaat, kan er van een revolutie in de criminologie gesproken worden. Of, zoals Wiersma het, geloof ik, zelf zegt: 'Een criminologiebeoefening, geplaatst in het kader van een totale cultuur ('culture as a whole'), kan iets compleet nieuws opleveren; het kan binnen deze veelomvattende horizon een vorm van (be)handelen met een emancipatoire strekking zijn' (p. 185). Voorlopig is in de materiële werkelijkheid gewoon de geldkraan dichtgedraaid.

H. Franke

G. M. van Dee e.a.: **Management en sociaal beleid. De sociale dimensie bij de besturing van organisaties.** Leiden/Antwerpen, Stenfert Kroese, 1981, 158 blz.

Met dit boek wordt beoogd de lezer een 'praktijkboek' aan te bieden. Men wil allerlei gedachten over besturing en sociaal beleid op een rij zetten en 'hanteerbaar' maken, in het bijzonder voor managers, organisatie-adviseurs, en leden van ondernemingsraden.

In deel I wordt een denkkader aangereikt, waarin het vaag omschreven sociaal beleid vooral gezien wordt als een bestuurlijke opgave. Velen, zo stellen de schrijvers gul, willen wel maar kunnen geen rekening houden met sociaal beleid: zij zien dit als hanteerbaarheidsprobleem. Een analyse van de sociale dimensie zelf, om zodoende zicht te krijgen op belemmerende en bevorderende factoren, wijzen ze af: dat zou wel eens niet kunnen aansluiten bij de belevingswereld van bestuurders – een weinig overtuigend, plakkerig aandoend argument. Niettemin een duidelijke, en voor schrijvende organisatie-adviseurs begrijpelijke keuze; sociaal beleid als een besturingsprobleem, en een probleem van managers. Vervolgens presenteren de auteurs een helder drielagig bestuursmodel en een hoofdstukje over 'doelen van organisaties'. De auteurs zijn niettemin tevreden als hun praktijkboek erin slaagt 'bij de lezer reacties op te roepen en dus een denkproces te starten'. Bovendien bieden ze een diagnose-instrument aan zodat het boek toe te passen is op het bedrijf waarin de lezer werkt.

In deel II en III, Besturingsproces, en Besturingsnetwerk wordt in begrijpelijke taal een groot aantal onderwerpen via enige literatuur behandeld: planning, besluitvorming, onderhandeling, communicatie, management, de personeelvertegenwoordiging, toezichhouders, de personeelsfunctie. Er wordt gangbare, weinig aanstootgevend literatuur aangereikt en elk hoofdstuk bevat een groot aantal puntjes die aangestipt worden, met illustraties van hetgeen er nú in organisaties zoal actueel is. De veelheid van kopjes en puntjes en schema's doet echter vermoeden dat dit boek niet zomaar door managers en dergelijke gelezen zal worden, daarvoor is het te compact, toch teveel studievoer. Wellicht is dit boek beter voor studenten HEAO of Sociale Academie.

Achter elk hoofdstuk worden zogenaamde 'aangrijpingspunten' aangereikt, praktische lessen waar men aan moet denken nu men de stof gelezen heeft. Het boek sluit af met deel IV, Hanteerbaarheid, dat begint met een samenvatting van alle praktische lessen. Dit overzicht bevat zinnige suggesties zoals 'probeer te komen tot een bewuste bepaling van de eigen positie in onderhandelingsprocessen', maar ook open deuren en vaagheden zoals 'streef naar een duidelijk beeld van ... de echte omgeving van de organisatie' of 'houd de communicatie open'. Men kan zich afvragen of dit hanteerbare aangrijpingspunten zijn, dan wel staaltjes van *wishful thinking* of modieus taalgebruik. Hoofdstuk 13 versterkt dit

vermoeden. Het bevat een *checklist* met commentaren, die de lezer voor zijn/haar organisatie kan invullen, en die een groot aantal ideeën uit de trainings-, organisatie-ontwikkelings- en advieswereld bevat. De vraag is of ideeën in deze vorm echt hanteerbaar worden. Als men de auteurs mag geloven, gaat het zo: 'Voor een organisatie laat men een aantal personen onafhankelijk van elkaar dit hoofdstuk invullen. Vervolgens wordt een discussie aangevat (...) Het met elkaar praten over de verschillende (...) antwoorden zal in de betreffende organisatie *vermoedelijk* een bewustwordingsproces op gang brengen, waardoor de sociale dimensie hanteerbaar wordt gemaakt'. (cursivering WK). Vermoedelijk, waarschijnlijk niet zomaar zonder begeleiding en veel goede wil. En het zal wel de besturingswijze zijn die hanteerbaar kan worden, niet de sociale dimensie.

Al met al geeft het boek in begrijpelijke taal een aantal inzichten weer over de besturing van organisatie en iets als 'de sociale dimensie'. Het zou als leerboek geschikt kunnen zijn. Het praktisch werken met een dergelijk boek in cursussen en trainingen zal hierover uitsluitel geven.

W. T. M. Koot

F. E. R. Derveld: **Politieke mobilisatie en integratie van de Javanen in Suriname; Tamanredjo en de Surinaamse nationale politiek**, proefschrift RU Leiden, 1981.

Dit boek beschrijft het politieke systeem in Suriname tussen de jaren 1958-1980 met als voorbeeld de politieke mobilisatie en integratie van de Javanen in het district Commewijne waar de auteur intensief onderzoek deed in de periode 1976-1979. Derveld ziet als hoofdvraag van zijn onderzoek: 'welke middelen gebruiken de leiders van de verschillende (voornamelijk etnisch georganiseerde) politieke partijen om de Javanen achter zich te krijgen, en wat zijn de gevolgen van deze soorten politieke mobilisatie'.

Om dit goed te begrijpen is het nodig een beknopt overzicht van de Javaanse cultuur in Suriname te geven, en Derveld brengt dit op een uitstekende manier. Hij besteedt vooral aandacht aan het verwantschapstelsel, de buurten, sport en muziekorganisaties, wajang, godsdienst, en natuurlijk vooral de politieke organisatie. Het wordt hierdoor duidelijk dat de aard van de mobilisatieprocessen mede wordt bepaald door deze en andere facetten van de Javaanse sociale structuur.

Daarna beschrijft Derveld hoe er voornamelijk drie manieren zijn om de Javanen achter bepaalde politieke partijen te mobiliseren, namelijk door politieke patronage, etniciteit en godsdienst. Politieke patronage, een systeem gewoonlijk 'regelen' genoemd, is het verschijnsel dat bepaalde gunsten beloofd of verleend worden in ruil voor politieke loyaliteit. Het was vooral deze gewoonte die door de leiders van de staatsgreep van 1980 werd afgekamd, alhoewel ze er zelf ook gebruik van maken of maakten. Politieke patronage bestond natuurlijk onder alle groepen, niet alleen onder de Javanen. Derveld maakt deze praktijk voor ons levend aan de hand van actuele voorbeelden.

De staatsgreep van 1980 hief het systeem van parlementaire democratie op. Het boek is dus belangrijk omdat het – nog net op tijd – een periode beschrijft die nu afgesloten is. Zonder dit zou de huidige situatie misschien wat moeilijker te begrijpen zijn, alhoewel zijn redenering circulair is.

Derveld heeft een kleine bijdrage geschonken aan de relatief schaarse literatuur over Suriname in het algemeen en dat van de Surinaamse Javanen in het bijzonder. Als zodanig dient het gelezen te worden door allen die interesse voor dit land hebben.

Annemarie de Waal Malefijt